

Stuartarna i Gunnarskog

Några uppteckningar av Anders Olsson

Ett stycke söder om landsvägsbron Rexed—Stommen i Gunnarskog finnes i den branta sluttningen mot landsvägen och sjön en strandbebyggelse, som länge utgjorts av tre å fyra mindre gårdar men som under senaste tiden betydligt utökats. Den näst nordligaste bostaden kallades förr "Stuvart-gårn" eller "När Stuvarten", efter den förste ägaren, Theodor Alexis Stuart, som inflyttade från Arvika köping till Gunnarskog år 1867. Gårdens rätta namn var Strandby. Inom Gunnarskog bosatte sig också efterhand fyra av hans syskon samt deras fosterdotter. När hon nu såsom sista medlemmen av denna i vissa avseenden egenartade familj gått ur tiden, vilja vi här ge en kortfattad framställning av deras liv och verksamhet på den ort där de flesta av dem fick sluta sina dagar. Och det kan måhända vara av intresse, kanske även klarläggande för vår lilla skildring, att något anknytta till svunnen tid och till bortgångna generationer.

Stuart är en av Europas äldre och förnämligare släkter. Den uppgives härstamma från Bretagne i västra Frankrike och kom i tidig medeltid över till Skottland, där den blev upptagen som adlig ätt, varav en gren bildade den från Skottlands och Englands historia bekanta Stuartska dynastin. Denna innehade — med undantag av några år under 1600-talets mitt — från år 1371 Skottlands och från 1603 även Englands tron till 1714, en tidrymd av nära tre och ett halvt sekel. De båda länderna härjades därunder ofta av svåra stridigheter: inbördeskrig och krig mot grannar. Ingen av de stuartska regenter-

na synas ha ägt förmåga att genom personlig insats föra sitt rike till yttre storhet och makt, men många av dem torde, i den mån det i dessa oroliga tider varit möjligt, ha sökt främja en fredlig inre utveckling på skilda områden. Flera av ättens medlemmar äro världshistoriskt kända personer, och ett par av dessa, den skottska drottningen Maria Stuart och den engelsk-skottske konungen Karl I fick sluta sitt liv på avrättningsplatsen. Stuartarna beskrivas som ståtliga, livliga och kloka och ofta i besittning av personligt mod, men också som opålitliga och med fallenhet för intriger. Många av dem har genom kunskaper och duglighet gjort namnet Stuart bemärkt och aktat, både inom det egentliga hemlandet och ute i förskingringen. Man finner dem verkamma inom olika yrken, såsom militärer, ingenjörer, konstnärer o. s. v.

En gren av slakten kom under senare delen av 1500-talet till Sverige, och blev år 1625 naturaliserad som svensk adelsätt. Den mest bemärkte av denna ättegren torde vara generallöjtnant Carl Magnus Stuart, som var en av Karl den tolfte lärare. Han uppgjorde förslag till befästningar samt ledde som arbetschef viktiga försvarsanläggningar o. s. v. När Sverige år 1700 kom i krig, kom general Stuarts duglighet väl till pass. Han utmärkte sig under krigets första skede vid olika tillfällen och bidrog med sin kunnighet och sin goda ledarförmåga till betydande framgångar för de svenska vapnen. Han avled 1705.

Enligt Anreps adelskalender hör den familj, varav ett flertal medlemmar kom

Strandby.

till Gunnarskog, till en yngre gren av ätten. Familjefadern Fredrik Adolf Stuart var född på Berg i Älgå och son till majoren Fredrik Stuart. I likhet med brodern Gustaf Magnus var Fredrik Adolf S. statlig tjänsteman, sekreterare, men synes vid relativt unga år ha slutat denna anställning. Gustaf Schröder m. fl. författare säger, att han sedan ägnade sig åt bruksverksamhet här i Värmland, närmare bestämt vid Sölje järn- och glasbruk och att han därvid genom vissa omständigheter blev en ruinerad man. I saknad av dokumentariskt källmaterial kan dessa uppgifter ej här kontrolleras, men i början av 1830-talet bodde han i Arvika, till en början under mycket knappa ekonomiska förhållanden. Hans hustru hette Katarina Wadelius. Enligt tillgängliga uppgifter hade makarna följande barn: Adolf Mauritz, f. 1814, August, f. 1815, Hedvig Ulrika, f. 1817, Gustafa, f. 1818,

Sofia, f. 1820, Katarina Fredrika, f. 1823, Fredrik Magnus, f. 1827, Teodor Alexis, f. 1830.

Genom begåvning, god sammanhållning samt nästan otrolig viljekraft lyckades denna familj att från djup fattigdom komma upp sig till en burgen ställning och ett aktat anseende inom det lilla samhället. Vi förbigår dock här deras verksamhet inom Arvika, och vill endast notera de yrken varåt familjens olika medlemmar huvudsakligen ägnade sig. Adolf var urmakare, August urmakare och svarvare, Fredrik var fil. kand. samt lärare vid en flickpension, som han och systrarna Gustafa, Sofia och Fredrika grundade och innehade i Arvika. System Hedvig var familjens hushållerska. Teodor Alexis skall ha varit byggmästare innan han etablerade sig som handlande i Gunnarskog.

Teodor Stuarts första handelsplats här

i socknen var Nordgårdet i Bosebyn, där han hyrde lägenhet i en nu riven tvåvåningsbyggnad, men redan 1868 flyttade han till Stommen och stannade där till 1872. Han bodde och handlade i en gård nära kyrkan — Där Framme — och torde under tiden ha byggt det förut nämnda Strandby, kanske delvis egenhändigt.

Under längre tid och fram till mitten av 1800-talet var den enskilda näringsverksamheten starkt klavbunden genom statliga regleringar. När dessa restriktioner lättades, och år 1864 helt borfölla, uppkom efter hand talrika småföretag även på landsbygden, inte minst inom den merkantila branschen. Handelsidkarna voro i allmänhet något skolade personer och bildade halvt om halvt ett slags överklass. Flera av dem förvärvade jordlotter, som de "ståndsmässigt" bebyggde till små vackra herrgårdar. Sådana äldre handelsgårdar äro inom Gunnarskog Lugnet i Stommen, Viktoria i Tvärud, Älvbacka och Fredrikslund i Södra Treskog. Till dessa sluter sig helt anspråkslöst Strandby i Rexed, som dock saknar jordbruk.

T. Stuart kunde alltså efter fem års vistelse här i socknen flytta in i egen välbyggd och för sitt ändamål tjänlig fastighet. Det är ingen stor byggnad, men den torde ha varit tillräcklig för den förste ägarens behov av bostäder och affärslokaler. Med de runda, fyrdelade gavelfönstren har den verkat rätt förnämlig, isynnerhet under den tid då den var vitmålad. Till en början hade den på övligt vis ingång på framsidan, dvs mot landsvägen och sjön. Läget var bland de bästa inom socknen och affären var tydligen av den för landsbygden vanliga typen. Den gav sin ägare hans bärning men näppe-ligen någon samlad förmögenhet. S. var av allt att döma en försiktig köpman. Han vägde mycket noga säges det, och det var nog ingen som fick övervikt vid inköpen. Det berättas, att han en gång släppte en och en kaffeböna i sänder i

kundens påse till dess vågen nästan slog jämnt. Han syntes villrådig om han borde släppa dit en böna till, då kunden sade: "Ta upp kniven å klyv den". I övrigt var han dock vänlig och tillmötesgående mot sina kunder.

Sedan tre av syskonen S., nämligen Adolf, Gustafa och Fredrika avlidit i Arvika, flyttade, som nämnts, de övriga i slutet av 1880-talet till Gunnarskog, där de inköpte en mindre bondgård, Mellantomta i Backsjöbotten, ett par km. från Strandby. De kallade gården Mellansjö. I sitt nya hem fortsatte de nu den privata skola som de haft i Arvika; med anpassning till skolförhållanden inom den nya församlingen. Flertalet elever var herremansbarn, t. ex. från Arvika, men även flera av grannarnas barn gick i skola hos Stuartarna. En av dessa elever, vilken fick all sin undervisning i denna skola och som är fullt trovärdig och har en ingående kännedom om herrskapet Stuart, har berättat åtskilligt om skolan och dess lärare.

En termin varade fyra månader. Undervisningen pågick från kl. 9 fm. till kl. 4 em. med vanlig rastetid. För en dylik fyra månaders kurs betalades tio kronor i avgift. Om priset var lika högt för de mer välsituerades barn är obekant. Det var ingen stor tillslutning av elever. De långväga var inackorderade i någon granngård till skolan. Fil. kand. Fredrik S. titulerades "magistern" och deltog i undervisningen då få år han levde i Gunnarskog. Sofia S., "Fröken Sofi", var en resolut dam, argsint och sträng och höll hårt på disciplin inom skolan. Barnen måste sitta alldeles raka och stilla, var det någon som t. ex. hade tandvärk fick han ej hålla handen över det onda stället o. s. v.

Kroppslig aga förekom ofta. Hedvig S., "Fröken Hedda", hade ett mildare och vänligare sinnelag och sätt. Men hon hade på sin lott det mesta av hushållsbestyren, var kunnig i trädgårdssköt-

Backsjöbotten, Mellantomta.

sel m. m. och fick ej tid att ägna sig så mycket åt skolan. Fosterdottern Anna Maria Stuart, "Fröken Mari", säges ha varit ännu strängare än fröken Sofia, "luggning" och örfilar vankades ofta under hennes lektioner. Men alla voro de högt kvalificerade för lärarkallet och synes ha tagit sin uppgift att fostra och undervisa på fullt allvar, och deras skola ansågs som en förnämlig undervisningsanstalt. Magistern uppges ha varit en lärd man, han "kunde" t. ex. elva språk. Socknens kyrkoherde, den kände och högkyrkliga E. G. Nylén, var dock ovänligt inställd mot skolan och dess lärare. Om han misstänkte dem för att sprida irrläror eller av andra orsaker kan ej sägas. Elever med avgångsbetyg från Stuartarnas skola måste genomgå en liten skärseld när de skulle inträda i nattvardsskolan. Provet i kristendomskunskap blev mycket långvarigt och krävande. Den enda av herrskapet S. som fann nåd för den myndige prästen var fröken Maria; med henne umgicks prästfamiljen men de övriga höll sig undan när Nyléns kom på besök på Mellantomta.

August S. var hantverkare och kallades "hornsvarvarn" efter det material, horn och ben, som han mest arbetade med. Han svarvade även trä och var en god yrkesman. Det finns här och där i hemmen välgjorda föremål som vittnar om hans handaskicklighet.

August och Fredrik Stuart avled med en dags mellanrum i januari 1892, under en svår influensaepidemi. Hedvig Stuart avled den 6 februari 1895 och systemen Sofia den 3 juni 1900. Skolverksamheten upphörde, och Anna Maria Stuart flyttade åter till Arvika 1901. Där verkade hon i många år som musiklektör, vartill hon ägde god fallenhet. Om hon själv skapat något av tonkonst är för förf. okänt. Det har sagts, att hon komponerat "Backsjöbottingen", en schottis känd bl. a. från radion, men man vågar ej gå i god för hållbarheten i uppgifterna här om. Ovissa äro också uppgifterna om hennes börd. Fröken Sofia S., som kanske var den mest meddelsamma av syskonen, kunde ibland berätta, hur Maria som liten tvåårig flicka en kväll på något sätt kommit till deras hem, där hon stod utan-

för och slog i dörren. Hon bar sin ena sko i ena handen och en strumpa i den andra. Hon fick komma in och kom sedan ofta tillbaka, och fick efter en tid stanna kvar. Man tog reda på att hon var från ett fattigt hem inom köpingen, och så blev hon upptagen som medlem av familjen. I Gunnarskogs församlingsböcker finnes hon antecknad som "fosterdotter Anna Maria Henriksdotter Stuart", alltså bär hon med viss rätt familjens gamla släktnamn. Det säges även, att hon var mycket lik de övriga familjemedlemmarna till utseende, sinnelag — och begåvning. Och förtalet, eller hur man vill kalla det, har påstått, att hon i verkligheten var dotter till Adolf Stuart. Hon avled i Arvika 1948, åttiosex år gammal.

Teodor Stuart försålde 1896 sin fastighet Strandby och flyttade till Mellantomta, som efter system Sofias bortgång, för ett pris av 5.000 kronor avyttrades till handlanden Elof Stenberg. De sista åren av sin levnad vistades f. d. handl. Stuart på gården Nordtomta, belägen omedelbart intill Mellantomta. Han avled den 29 januari 1904.

Dessa fem syskon vila i gemensam grav å Gunnarskogs kyrkogård. Deras vård utgöres av ett råblock, vackert naturligt format men med tarvlig inskrift. Inga årtal eller namn utöver släktnamnet fäster minnet av dem som vila under stenen. Denna, som beställdes av Teodor S. och uppsattes under hans livstid, är uttagen och ganska väl huggen av hemmansägaren August Björk, Säterud, vilken var kunnig som stenhuggare.

Enligt egen utsago skulle de ha varit tio syskon, och sålunda måtte två av dem ha avlidit i yngre år. De som kommo till Gunnarskog hade, som antytts, vissa egenheter beträffande karaktär, levnadsvanor m. m. Så hade de t. ex. kommit överens om att ingen av dem skulle gifta sig, ett löfte som troget hölls. Vid deras hädanfärd måste vissa av dem givna förhållningsregler noga iakttas. Sålunda skulle

den döda läggas i kistan fullt påklädd sina vanliga kläder med svepningen utanpå kläderna. Vid hemkomsten från kyrkan på begravningsdagen skulle varje bärare som betalning ha tre kronor, den som körde liket fyra kronor. Dessutom fingo de som så önskade en "spritblandning", som bestod av ren sprit och kaffe — en dryck som de själva använde som stimulans. De voro starkt medvetna om sin höga härkomst och torde knappast haft något sällskapligt umgänge med den närboende befolkningen, vilken å sin sida betraktade dem som herrskapsfolk. Men de voro vänliga och ville alltid göra rätt för sig och vunno allmän aktning. De saknade det ståtliga utseende som utmärkt äldre generationers Stuartar, däremot fanns tydligen den gamla stoltheten kvar. Under deras första arvikatid med dess svåra umbäranden, då matförrådet kunde vara knappt eller helt saknas i deras hem, tackade de dock nej till den hjälp som välvilliga personer ville giva. Detta talade fröken Sofi om vid flera tillfällen, säger min meddelare. Om någon "tiggare" kom till Mellantomta blev han aldrig avvisad utan att få någon gåva, men han fick ej komma in i bostaden, utan någon person, helst om det fanns någon annan än herrskapet till hands, fick gå ut och överlämna gåvan. Råskillnaden mellan hög och låg borde ej överskridas. Ett annat släktdrag — känt från historien — var den envishet, som t. ex. kostade drottning Maria Stuart livet, men som med en mera praktisk inställning bidragit till framgångsrika insatser på olika områden, och som hjälpte Fredrik Adolf Stuart och hans barn att genomleva deras svåra proletärtid och på nytt höja sig till välstånd och aktat anseende. Gustaf Schröder har i Gamla minnen, kapitel En ovanlig familj, givit en utomordentligt målande verklighetsskildring av "kungl. sekterns" och hans familjs envisa kamp för tillvaron. Och denna egenskap jämte nit och trohet i det kall varåt de ägnade sig gjor-

Backsjöbotten, Nordtomta.

de dem alla till goda och samhällsnyttiga medborgare.

*

Till sist några ord om de båda gårdarna Strandby och Mellantomta och om deras ägare. Stuart försålde Strandby till Albert Secund. Han var från Glava och kom som målare till Gunnarskog, där han blev kyrkvaktmästare; en befattning som han innehade från 1897 till 1905. Secund tillhörde en känd, musikaliskt begåvad glavasläkt och tog i unga år värvning vid Värml. Regementes Musikkår och var sergeant när han 1906 flyttade till Arvika. Hustrun Karolina, född Nordahl, var barnmorska. Sonen Erik blev skogvaktare, dottern Ellen blev gift med redaktör O. Yngve, Arvika.

I slutet av år 1909 inflyttade till Gunnarskog en urmakare, Lars Holén, född i Lima socken i Dalarna och hans hustru Karolina Andersson, född i Klosters församling, Nyköpings län, och bosatte sig på Strandby. I församlingsboken är för hustrun antecknat: "Äger afl. Anna Erikssons lägenhet i Rexed", vilken sålunda synes ha ägt gården en kortare tid.

Holén var nog skickligare som rävjägare än som urmakare. Han flyttade till Eda 1913.

Nästa ägare var f. d. folkskolläraren och kantorn Per Aug. Flack, född i Södra Vi, Kalmar län. Hustrun Gottfrida, f. Wesslau, var från Linköping. Två av barnen, dottrarna Karin och Henny, har ibland vistats i föräldrarnas hem i Gunnarskog. Den förra är musikdirektör samt gift med en tysk ingenjör Selling. Den senare tog fil. kand.-examen. Dottern Signe och hennes man, f. d. polisman Karl Gustav Winroth innehade därefter Strandby, men efter hustruns bortgång för fyra år sedan försålde fastigheten och mannen flyttade till släktingar i Uppland. Winroth är även trädgårdsmästare. Söder om manbyggnaden hade Stuart ett magasin, uppfört av Olle Gran i Gravås och Fredrik Kruskopf i Rexed, som båda voro timmermän, den förre även gråstensmurare.

De monumental, av letad sten murade stolparna till detta magasin stod länge kvar som minne från handelstiden, men är nu borta, använda till dräneringsmate-

rial. Trädgårdsmästare Winroth är, fast än bördig från Sörmland, med sitt glada skämtsamma lynne en äkta jössehäring. Strandby har sålunda varit boplats för människor med vitt skilda intressen och sysslor; mestadels främlingar vilka synas ha funnit arbetsglädje och trivsel i vår bygd och med dess förhållanden.

Mellantomta försålde av Stenberg 1904 till makarna Otto Aug. och Britta Engström från Östmark. Stenberg flyttade då med sin handelsrörelse till Säterud och 1907 till Ottebol. Engström var en driftig arbetare. Som bisysslor till jordbruket körde han timmer om vintrarna

och utförde byggnadsarbeten om somrarna. 1914 fick gården åter ny ägare. Han hette Anders Andersson och var från Eda socken. Hans dotter Ragnhild och hennes man Oskar Persson brukar nu på ett mönstergillt sätt denna Stuart-gård. Manbyggnaden, som är den enda kvarstående av byns tvåvåningsbyggnader, är moderniserad och väl underhållen. Men det romantiska namnet Mellansjö har man sällan hört i dagligt tal; det gamla hedervärda namnet har bibehållits. Det kan ibland vara rätt svårt, att vid utbyte av ett gammalt känt gårdsnamn få det nya namnet respekterat och i allmänt bruk.

Anders Olsson, Gravås.